

Perspektiva IZUM-a in mreže COBISS.Net ni odvisna le od tehnološkega razvoja in funkcionalnosti računalniških aplikacij

Organizacijske značilnosti sistemov COBISS in SICRIS/E-CRIS ter mreže COBISS.Net

1. Obvezna vključitev knjižnic v nacionalni knjižnični informacijski sistem COBISS.XX, ki ga upravlja nacionalni COBISS center (XX je oznaka za državo). Ločena implementacija aplikacij COBISS v knjižnicah ni možna.
2. Povezanost nacionalnih knjižničnih informacijskih sistemov COBISS.XX v mrežo COBISS.Net z možnostjo brezplačne izmenjave bibliografskih zapisov.
3. Povezanost bibliografskih enot raziskovalcev v sistemu COBISS z registrom raziskovalcev v informacijskem sistemu o raziskovalni dejavnosti SICRIS/E-CRIS.
4. Vzajemna obdelava knjižničnega gradiva ter integrirano vodenje knjižničnih katalogov in bibliografij (vzajemna katalogizacija omogoča, da se vsaka bibliografska enota obdela samo enkrat, nakar je bibliografski zapis dostopen vsem knjižnicam v mreži COBISS.Net).
 - a. Obvezna univerzitetna bibliotekarska izobrazba knjižničarjev katalogizatorjev/bibliografov in njihova specializacija za vzajemno katalogizacijo.
 - b. Obvezno spremljanje kakovosti kreiranih bibliografskih zapisov in usposobljenosti knjižničarjev za vzajemno katalogizacijo.
 - c. Spremljanje in nadziranje ustreznosti razvrstitve bibliografskih enot raziskovalcev po veljavni tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS.
5. Ustrezna računalniška in komunikacijska opremljenost nacionalnih COBISS centrov in knjižnic ter uporaba programske opreme COBISS z uporabniškimi vmesniki v nacionalnih jezikih.

Organizacijski model sistema COBISS je svetovna inovacija z najvišjim možnim »donosom« glede na stroške. Koristi se med drugim odražajo v visoki učinkovitosti knjižnic pri obdelavi/katalogizaciji knjižničnega gradiva, visoki kakovosti bibliografskih zapisov, multifunkcionalnosti baz podatkov, učinkoviti dostopnosti knjižničnega gradiva in drugih informacijskih virov ter v transparentnosti rezultatov raziskovalnega dela. Navedeno pa je možno doseči le, če so implementirani vsi arhitekturni elementi sistema COBISS in ko je v nacionalni knjižnični informacijski sistem vključena nacionalna knjižnica ter vsaj večina visokošolskih, specialnih in splošnih knjižnic.

V Sloveniji naloge nacionalnega COBISS centra opravlja IZUM, v drugih državah pa njihove nacionalne knjižnice, ki imajo z IZUM-om sklenjene krovne pogodbe, na podlagi katerih jim IZUM zagotavlja:

- know-how za organiziranje in upravljanje knjižničnega informacijskega sistema na platformi COBISS,
- programsko opremo COBISS za avtomatizacijo knjižničnih funkcij (nabava, katalogizacija, izposoja ...),
- izobraževanje inštruktorjev za aplikacije COBISS in strokovno pomoč pri implementaciji sistema COBISS ter
- nekaterim centrom tudi potrebne strežniške zmogljivosti za delovanje nacionalnih sistemov (hosting).

Nacionalni COBISS centri so pooblaščen, da s knjižnicami v svojih državah sklepajo pogodbe o članstvu v nacionalnem sistemu COBISS.XX. Zato IZUM z navedenimi knjižnicami nima neposrednih relacij. Vse finančne obveznosti do IZUM-a pokrivajo nacionalne knjižnice, ki za to potrebna finančna sredstva pridobijo z zaračunavanjem članarin in storitev knjižnicam ali pa jim s tem povezane stroške pokrivajo pristojna ministrstva. Izjema so knjižnice v Albaniji in na Kosovu, kjer še ni nacionalnih COBISS centrov in pri implementaciji aplikacij COBISS veljajo začasna pravila razvojne pomoči knjižnicam.

Informacijski sistem SICRIS z bazami podatkov o raziskovalcih, raziskovalnih organizacijah in raziskovalnih projektih v Sloveniji razvijata in vzdržujeta IZUM in ARRS, v drugih državah pa informacijske sisteme E-CRIS.XX vzdržujejo pristojna ministrstva, agencije ali pooblaščen univerzitetne knjižnice, vendar v zelo omejenem obsegu in brez ustreznih normativnih podlag. IZUM jim zagotavlja za to potrebno programsko opremo, vrednotenje bibliografskih kazalcev raziskovalne uspešnosti pa ni implementirano še v nobeni državi.

Značilnosti drugih sistemov za avtomatizacijo knjižničnih funkcij?

Na svetovnem tržišču in v ciljnih državah projekta COBISS.Net je več (mednarodno uveljavljenih in lokalnih) ponudnikov računalniških aplikacij za avtomatizacijo knjižničnega poslovanja. Vsi podpirajo osnovne funkcije knjižnic (nabava, katalogizacija, izposoja ...), a vsi ne zagotavljajo uporabniških vmesnikov in navodil v nacionalnih jezikih, tehnološko in funkcionalno napredne aplikacije so nekaterim knjižnicam cenovno nedosegljive, razvojne zmogljivosti lokalnih ponudnikov pa so praviloma na meji vzdrževanja obstoječih aplikacij brez dolgoročne razvojne perspektive in garancije. Ob tem pa:

- Nihče ne pogojuje ponudbe svojih aplikacij z vzpostavitvijo nacionalnega knjižničnega informacijskega sistema. Za implementacijo njihovih aplikacij se lahko odloči ena sama knjižnica v neki državi ali več knjižnic, ki lahko vzpostavijo vzajemno katalogizacijo ali pa tudi ne.
- Nihče ne podpira integriranega vodenja knjižničnih katalogov in bibliografij raziskovalcev in zato tudi ne ponuja aplikacij za vzpostavitev nacionalnega informacijskega sistema o raziskovalni dejavnosti ter aplikacij za vrednotenje rezultatov raziskovalne dejavnosti.
- Ponudnike aplikacij ne zanima kakovost baz podatkov in zato uporabe njihovih aplikacij ne pogojujejo z ustrežno usposobljenostjo kreatorjev bibliografskih zapisov. Praviloma jih zanima le plačilo licenc za uporabo in vzdrževanje programske opreme.

Ključni dejavniki implementacije sistema COBISS v Sloveniji

- Leta 1987 je takratni Računalniški center Univerze v Mariboru (RCUM) knjižnicam ponudil vzpostavitev sistema vzajemne katalogizacije in razvoj za to potrebne programske opreme. Poleg nekaterih slovenskih knjižnic so predlog RCUM-a podprli Raziskovalna skupnost Slovenije, predsedstvo takratne Skupnosti jugoslovanskih nacionalnih knjižnic in predsedstvo Skupnosti univerz Jugoslavije.
- Prva večja nabava računalniške oprema za potrebe slovenskih knjižnic je bila pred osamosvojitvijo Slovenije financirana iz Sklada za tehnološki razvoj Jugoslavije.
- Po izločitvi IZUM-a iz Univerze v Mariboru leta 1992 sta financiranje njegove dejavnosti prevzela Ministrstvo za znanost in tehnologijo (MZT) in Ministrstvo za kulturo (MK). Nacionalni, visokošolskim, specialnim in splošnim knjižnicam je programska oprema COBISS od takrat dostopna brezplačno.
- Istega leta je Ministrstvo za šolstvo začel razvoj programske opreme za potrebe šolskih knjižnic zaupalo in financiralo zasebnemu podjetju, nato pa knjižnicam prepustilo, da se same odločijo o plačevanju vzdrževanja in posodabljanja navedene opreme ali vključitvi v COBISS.SI in plačevanju članarine.
- Leta 1994 je z mojo zaposlitvijo na MZT vzpostavljena medresorska koordinacija vseh aktivnosti, povezanih z razvojem in implementacijo sistemov COBISS.SI in SICRIS ter mreže ARNES.
- V naslednjih letih sta MZT in MK knjižnicam v njuni pristojnosti preko IZUM-a financirala nabavo potrebne računalniške in komunikacijske opreme za njihovo vključitev v sistem COBISS.SI.
- Leta 1998 je MZT s Pravilnikom o merilih za ocenjevanje kakovosti raziskovalne dejavnosti in o evidencah ter spremljanju raziskovalne dejavnosti naložil raziskovalnim organizacijam, da morajo

bibliografske podatke o raziskovalcih voditi tako, da so vključeni v sistem COBISS.SI. Istega leta je MZT uveljavil tudi kvantitativna merila za vrednotenje bibliografskih kazalcev raziskovalne uspešnosti.

- Temu so sledile tudi univerze, ki v habilitacijskih postopkih za izvolitve v nazive uporabljajo bibliografske podatke iz sistema COBISS.SI.
- Leta 1999 sta se MZT in MK dogovorila, da dejavnost IZUM-a financira MZT, dejavnost NUK-a pa MK.
- V obdobju 2000-2002 je MZT/MŠZŠ knjižnicam subvencioniral kreiranje bibliografskih zapisov za bibliografije raziskovalcev (plačilo po številu kreiranih/redigiranih zapisov) in s tem pokrila stroške povečanega obsega dela pri urejanju bibliografij.
- Po večletnih usklajevanjih je bil leta 2001 sprejet Zakon o knjižničarstvu, ki je opredelil COBISS kot nacionalni vzajemni bibliografski sistem ter obvezal visokošolske, specialne in splošne knjižnice, da se vključijo v navedeni sistem.
- Leta 2004 je MK sprejel Pravilnik o izvajanju knjižničnega nadomestila avtorjem knjižničnega gradiva, ki se izposoja v splošnih knjižnicah. Osnova izračuna za določitev knjižničnega nadomestila so podatki iz COBISS-a o številu izposoj knjižničnega gradiva v splošnih knjižnicah za preteklo leto.
- Leta 2005 je Agencija za raziskovalno dejavnost RS sprejela Pravilnik o sofinanciranju osrednjih specializiranih informacijskih centrov, ki spremljajo in nadzirajo ustreznost razvrstitve bibliografskih enot raziskovalcev po veljavni tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS.SI.
- Leta 2008 sta pristojni ministrstvi (MVZT in MK) sprejeli Pravilnik o izdaji dovoljenja za vzajemno katalogizacijo v sistemu COBISS.SI.
- MVZT je leta 2008 iz strukturnih skladov EU zagotovil finančna sredstva za harmonizacijo baz podatkov v sistemu COBISS.SI (povezovanje bibliografskih zapisov, ki so jih knjižnice prenesle iz drugih sistemov, z zapisi v vzajemni bazi podatkov COBIB.SI).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o knjižničarstvu je leta 2015 obvezal tudi šolske knjižnice, da se morajo vključiti v COBISS.SI v roku treh let. Projekt je bil nato financiran iz evropskih sredstev in zaključen konec leta 2018.

Iz navedenega je razvidno, da je bilo treba za implementacijo sistema COBISS v Sloveniji sprejeti številne politične odločitve in uveljaviti številne normativne in organizacijske rešitve, za vključitev vseh 914 knjižnic v sistem COBISS.SI (od tega 634 šolskih) pa smo potrebovali kar 30 let.

Implementacija sistemov COBISS in E-CRIS v drugih državah

je odvisna:

- od seznanjenosti knjižnic, pristojnih ministrstev in agencij ter univerz s funkcionalnostmi sistemov COBISS in E-CRIS ter od njihovega zaupanja v dolgoročno uspešnost IZUM-a pri zadovoljevanju njihovih potreb,
- od usmeritev pristojnih ministrstev glede strategije informatizacije knjižnic (variante: s tem se ne ukvarjajo in odločitve prepuščajo knjižnicam, podpirajo implementacijo sistemov COBISS in E-CRIS ali podpirajo implementacijo aplikacij drugih tujih ali domačih ponudnikov),
- od zainteresiranosti nacionalnih knjižnic, da organizirajo nacionalne COBISS centre in vzpostavijo nacionalne knjižnične informacijske sisteme na platformi COBISS,
- od zainteresiranosti univerz za sistemsko vodenje bibliografij raziskovalcev v okviru nacionalnih knjižničnih informacijskih sistemov,
- od mednarodne in nacionalne razvojne pomoči knjižnicam, ko morajo zagotoviti pogoje za implementacijo sistemov COBISS in E-CRIS (nabava opreme, izobraževanje in druge spodbude),
- od vpliva drugih ponudnikov knjižničnih aplikacij (domačih in tujih) na usmeritve knjižnic in pristojnih ministrstev, vključno s korupcijo ter

- od politično-diplomatskih aktivnosti Vlade RS in drugih državnih institucij RS pri spodbujanju političnih struktur v ciljnih državah, da sprejmejo koncept nacionalnih sistemov COBISS, povezanih v COBISS.Net.

V preteklih 30 letih (do konca leta 2018) se je v mrežo COBISS.Net vključilo 410 knjižnic iz držav Zahodnega Balkana, vendar le 1/3 od skupno blizu 1.300 splošnih, visokošolskih in specialnih knjižnic, vključenih pa je tudi nekaj šolskih knjižnic. Ob tem je v Bolgariji COBISS implementiran le v dveh knjižnicah, čeprav so bili načrti ob sklenitvi pogodbe z nacionalno knjižnico povsem drugačni. To vse kaže, da so ponudniki »konkurenčnih« sistemov in aplikacij v navedenih državah vplivnejši in uspešnejši, na kar kaže tudi izjava srbskega ministra za kulturo na predstavitvi nove verzije lokalnega sistema BISIS v Novem Sadu junija 2018: "Pričakujemo, da v obdobju pred nami tudi druge knjižnice implementirajo to programsko opremo. Bistvo je, da mora Srbija za vsako ceno razvijati svojo visoko tehnologijo in potenciale na področju digitalizacije in visoko strokovnih področjih."

Če Vlada RS z nekompetentnim upravljanjem in kadrovskim siromašenjem IZUM-a ter z blokadami projekta ne bi zapravila zaupanja partnerjev v ciljnih državah v projekt COBISS.Net, bi bilo lahko danes v COBISS.Net vključenih enkrat več knjižnic.

Uresničljivi in neuresničljivi načrti

IZUM ima v Letnem programu dela IZUM-a za leto 2019 in v Strateškem načrtu IZUM-a za obdobje 2019–2024 (osnutek z dne 6. 3. 2019) smelo zastavljene cilje in poti tehnološkega razvoja in funkcionalnega dograjevanja aplikacij COBISS, eden od njegovih strateških ciljev pa je tudi »v mrežo COBISS.Net povezati vse visokošolske in raziskovalne organizacije ter visokošolske, specialne in splošne knjižnice v ciljnih državah, hkrati pa vzpostaviti kompatibilne sisteme za evalvacijo raziskovalne dejavnosti«. Ob tem sta v strateškem načrtu med izpostavljenimi **dejavniki tveganja** ključna dva:

- **Časovni:** »Začrtani strateški cilji so dosegljivi v zastavljenem časovnem terminu, vendar pa je njihova realizacija močno sosodvisna od drugih dejavnikov, kjer IZUM nima odločujočega vpliva. Pri določenih aktivnostih že v tem trenutku beležimo zaostajanja za terminskim načrtom«.
- **Kadrovski:** »Ta dejavnik je prisoten pri vseh zastavljenih strateških ciljih. Že vrsto let se srečujemo s težavami pri pridobivanju ustreznih strokovnjakov kot tudi njihovem obdržanju v delovnem razmerju, saj je bližina državne meje z Republiko Avstrijo, konjunktura pri zaposlovanju na področju IKT in nestimulativno plačilo zelo trd oreh. Potrebujemo namreč vrhunske izkušene strokovnjake, ob katerih bi se lahko osebno in strokovno izoblikovali tudi začetniki«.

V Letnem programu dela IZUM-a za leto 2019 lahko preberemo, da »je za uveljavitev COBISS-a v ciljnih državah odločilna slovenska razvojna pomoč sodelujočim institucijam«, načrtovane pa so tudi potrebne aktivnosti mednarodne razvojne pomoči knjižnicam v ciljnih državah, če bodo za to pridobljena namenska finančna sredstva (Vlada RS, Evropska komisija, UNESCO in del prihodka od prodaje licenc). Ob tem je v strateškem načrtu izpostavljen tudi **specifični dejavnik tveganja:** »Nenaklonjenost določenih krogov v ciljnih državah in poskusi masovnih prenosov zapisov iz COBISS-a v poljubne druge lokalne sisteme ter počasna ukinitve uporabe sistema COBISS na račun drugih doma napravljene knjižnično informacijskih sistemov«. Načrtovan ukrep za obvladanje navedenega dejavnika tveganja: »Izboljšanje delovanja sistemov COBISS in E-CRIS ter njihova čim boljša prilagoditev lokalnim zahtevam«.

Tehnološki razvoj in funkcionalno dograjevanje aplikacij COBISS (ne glede na uporabo aplikacij v Sloveniji ali v drugih državah mreže COBISS.Net) je vsekakor prednostna naloga IZUM-a, njena realizacija pa je odvisna izključno od kadrovskega potenciala IZUM-a. Vzpostavitev nacionalnih sistemov COBISS.XX in

E-CRIS.XX v ciljnih državah pa je odvisna še od številnih drugih dejavnikov, ki niso v domeni IZUM-a ali pa IZUM za izvedbo potrebnih aktivnosti nima (več) potrebnega znanja, izkušenj ali motivacije.

Zagotavljanje pogojev za doseg zastavljenih ciljev je v domeni ustanovitelja IZUM-a – Vlade RS, ki že devet let ignorira opozorila in predloge za rešitev strateških razvojnih izzivov IZUM-a in projekta COBISS.Net. Nekateri načrti IZUM-a se že leta ne uresničujejo. Ob tem se je zaradi zgrešenih poslovnih odločitev direktorja IZUM-a in še česa izjalovilo tudi načrtovano strateško partnerstvo z OCLC (globalno knjižnično kooperativo), od pokroviteljstva UNESCO pa IZUM praktično nima nobene koristi, ker Vlada RS (1) ni spremenila sestave organa upravljanja IZUM-a kot se je obvezala s pogodbo z UNESCO-m in (2) ni podprla projekta širitve mreže COBISS.Net, ki bi ga financirala Evropska komisija in koordiniral UNESCO.

Razvojno zaostajanje IZUM-a in mreže COBISS.Net se bo nadaljevalo dokler Vlada RS ne prepozna, da je treba:

- vzpostaviti medresorsko koordinacijo strateških razvojnih usmeritev IZUM-a in mreže COBISS.Net,
- umestiti projekt COBISS.Net med strateške projekte mednarodnega razvojnega sodelovanja RS,
- spremeniti model upravljanja IZUM-a in zanj najti ustrežnejši pravni status ter IZUM kadrovsko okrepiti.

Kako situacijo razumejo nekateri zaposleni v IZUM-u pa nazorno kaže komentar, ki ga je po ustanovitvi Civilne iniciative za rešitev strateških razvojnih vprašanj javnega zavoda IZUM in projekta COBISS.Net na svojem Facebook profilu objavil eden od računalniških inženirjev IZUM-a: »Gospodje, ki so uspešno zaključili svoje kariere se sedaj zavzemajo za nekaj, kar sploh ni njihova stvar. Vsi so bili po svoje uspešni in "grešni". Za IZUM se pa ni za bat, dobro nam gre in dobro delamo.«

IZUM na razpotju

Z rezultati minulega dela in s skrbjo za delovanje sistemov COBIS.SI in SICRIS ter s pokorščino vodstva IZUM-a ignoranci državne oblasti lahko IZUM dolgoročno životari, ne more pa le s komercialnimi popusti za knjižnice zunaj Slovenije uresničiti vizije projekta COBISS.Net in uveljaviti funkcionalnih prednosti COBISS-a pred drugimi sistemi tudi zunaj Slovenije.

Mariborske politike to večinoma ne zanima ali pa je tudi zanje pokorščina odnosu državne oblasti do IZUM-a in projekta COBISS.Net pomembnejša. Če bi imel IZUM sedež v Ljubljani, bi bilo zagotovo drugače. Očitno je za Maribor dovolj, da je IZUM zaradi leta 2010 načrtovane širitve mreže COBISS.Net in načrtovanega povečanja števila zaposlenih pridobil evropska sredstva za dozidavo k objektu IZUM-a in novi računalniški center, ki ga sedaj zapolnjuje s superračunalnikom in s tem prevzema njegovo vzdrževanje – »črnski posel«. Slednje pa je zelo daleč od inovativne in prestižne vloge mednarodnega regionalnega centra za knjižnične informacijske sisteme in informacijske sisteme o raziskovalni dejavnosti.

Več informacij o razgrajevanju razvojnega in izvoznega potenciala IZUM-a in projekta COBISS.Net ter o prizadevanji za rešitev strateških razvojnih izzivov IZUM-a in projekta COBISS.Net je dostopnih na www.zacobiss.net.